

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2020.04.192>
УДК: 94(477)

Олена Русина

кандидатка історичних наук, провідна наукова співробітниця,
відділ історії України середніх віків і раннього нового часу,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), erusina@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4769-652X>

До історії Любеча у XIV–XV ст.

Анотація. Розглядається низка суперечливих моментів в історії давнього Любеча, відомого з кінця IX ст. За часів литовської зверхності місто перебувало в держанні приватних осіб, включно з утікачем із Московської держави князем Василем Верейським, з яким пов'язані драматичні колізії кінця XV ст. Авторка висловлює думку, що перехід Любеча під контроль київських воєвод слід датувати серединою XVI ст.

Ключові слова: Любеч, Київ, Чернігів, Сіверська земля, Велике князівство Литовське, князі Верейські.

Історія багатьох українських міст у період між монгольською навалою та кінцем XV ст., на який припадає формування перших збережених до наших днів документальних комплексів, подеколи практично не піддається реконструкції. Ця заувага цілком стосується й давнього Любеча. Власне, за сучасного стану джерел складно навіть розв'язати питання про його адміністративне підпорядкування у XIV–XV ст. Невипадково автор фундаментальної праці з історії Київщини П.Клепатський так і не дав на нього відповідь, обмежившись зауваженням: «Не знаємо достеменно, коли Любецький повіт увійшов до складу Київської землі (до якої безумовно належав у середині XVI ст. – *О.Р.*)»¹.

Утім, слід мати на увазі, що найдавнішими актами, якими оперував цей авторитетний дослідник, були «данини» кінця XV – початку XVI ст. Із незрозумілих причин він оминув своєю увагою документ, неодноразово опублікований на час виходу у світ його монографії, – грамоту короля Владислава Ягайла братові Скиргайлу, якою за останнім було закріплено Троцьке князівство та комплекс маєтностей на «русской стороне» Литовської держави, зокрема «Любечь весь и люд, и земля, и весь доход, и с данью» (1387 р.)².

Навряд чи можна погодитися з думкою, яку висловив В.Пашуто, котрий ототожнив згаданий пункт із новгородським Любчом³. Проти такої ідентифікації

¹ Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. – Т.1: Литовский период. – Одесса, 1912. – С.39, 271. Цікаво, що у XVI ст. цей зв'язок із Києвом мав і міфологічний вимір: Мапей Стрийковський виводив назву Любеча від легендарної Либіді (див.: Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Cz.I. – Warszawa, 1846. – S.112).

² Грамоти XIV ст. – К., 1974. – №40. – С.75.

³ Див.: Новосельцев А.П., Пашуто В.Т., Черепнин Л.В. Пути развития феодализма (Закавказье, Средняя Азия, Русь, Прибалтика). – Москва, 1972. – С.300. Зауважимо, що з Любечем подеколи плутають не тільки Любчо,

виразно свідчить той факт, що у грамоті 1387 р. «Любечь» фігурує серед так званих «подніпровських волостей», поряд з якими згадується й «Lubyecz» у заповіті Івана Монивидовича від 1 вересня 1458 р., що ним він передав у спадок своїм синам волості Любеч, Брягин і Горволь⁴.

Гадаємо, що у XIV–XV ст. Любеч не просто «сусідив» із подніпровськими волостями, а й належав до цього територіального комплексу – на що вказує наявність тут інституту «старченья»⁵, котрий, як відомо, становив специфічну особливість згаданих волостей⁶. Не викликає сумніву його архаїчність – у літературі неодноразово висловлювалася думка, що «старці у литовсько-руських областях, безперечно, давніші за литовське володарювання»⁷. При цьому існування згаданого інституту в окремих регіонах пояснювалось особливостями їх економічного устрою – передусім переважанням данників у структурі залежного населення⁸.

Таке пояснення, з огляду на значне поширення данництва на всіх руських землях Литовської держави, навряд чи можна визнати прийнятним. З іншого боку, дослідники не звертали увагу на фактор політичний, який, на наш погляд, і забезпечив збереження цього архаїчного явища, а саме невіддільність таких регіонів Орді. Адже цілком очевидно, що на територіях, котрі перейшли під контроль сарайських правителів, цей уряд модифікувався в уряд отамана, чиї функції досить чітко окреслено в літописній «Повісті про Поділля», де йдеться про трьох татарських князів, «отчичей и дедичей Подольское земли; а от них завед(ыв)али атаманы, и баскаки, приежд(ж)аючи, от тих атаманов имовали с Подольской земли дань»⁹.

Таким чином, паралельне існування в Південній Русі урядів старця й отамана, у регіонах, близьких за своїми соціально-економічними характеристиками, можна пояснити їх політичним відчуженням за татарських часів. Це добре простежується на матеріалах Київщини, де умовна межа між територіями, на яких в XV–XVI ст. місцеве самоврядування перебувало під контролем старців (повіти Мозирський¹⁰, Любецький) та отаманів (повіти Овруцький, Чорнобильський), поза будь-яким сумнівом, відбивала вповні реальний політичний кордон другої половини XIII – першої половини XIV ст.

Землі, що підлягали Орді, навіть після приєднання їх до Литви залишились у данницькій залежності від татар, і цей кондомініум проіснував до кінця XIV ст., коли Тохтамиш своїм ярликом передав їх Вітовтові. На північ від підвладних Орді

а й деякі інші населені пункти. Скажімо, Я.Запаско пов'язав з Україною травник, перекладений вихідцем із Любека – «немчином любчанином» (див.: *Запаско Я.П.* Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга. – Л., 1995. – С.322–327). Як любечан подеколи розглядають мешканців Любутська (див., напр.: *Кондратьев І.В.* Любецьке старство (XVI – середина XVII ст.). – Чернігів, 2014. – С.35, 47–48).

⁴ *Semkowicz W.* Przywileje Witolda dla Moniwida, starosty wileńskiego i testament jego syna Jana Moniwidowicza // *Ateneum Wileńskie.* – 1923. – №2. – S.261. Відзначимо, що ця студія В.Семковича продовжила його дослідження роду Монивида, яким він у 500-річчя Городельської унії започаткував серію статей, присвячених представникам литовської еліти, котрі в 1413 р. уклали її акт. Згодом весь цей цикл, що створювався впродовж 1913–1930 рр., було передруковано, але, зрозуміло, без урахування розвідки 1923 р. Тож у цій републікації в біограмі Івана Монивидовича бракує інформації про Любеч (див.: *Semkowicz W.* O litewskich rodach bojarских zbratanych ze szlachta polską w Horodle roku 1413 // *Lituano-Slavica Posnaniensia: Studia Historica.* – Т.3. – Poznań, 1989. – Р.19).

⁵ Тобто зосередження судово-адміністративної влади та збору податків у руках виборних волосних «старців».

⁶ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов (далі – Архив ЮЗР). – Ч.8. – Т.5. – К., 1907. – С.469.

⁷ *Довнар-Запольский М.В.* Очерки по организации западнорусского крестьянства в XVI в. – К., 1905. – С.61; *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – Т.5. – Л., 1905. – С.288–289, 291; *Клепатский П.Г.* Очерки по истории Киевской земли. – С.499.

⁸ *Любавский М.К.* Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского статута. – Москва, 1892. – С.437.

⁹ *Летописи белорусско-литовские // Полное собрание русских летописей* (далі – ПСРЛ). – Т.35. – Москва, 1980. – С.66, 74 та ін.

¹⁰ Мозир також зараховувався до числа «подніпровських волостей».

регіонів литовські князі вільно розпоряджалися своїми територіальними здобутками. Звідси й поділ подніпровських волостей на віленську і троцьку половини, який фіксується навіть у XVI ст. і бере початок в угоді князів-дуумвірів Ольгерда та Кейстута: «Что придобудуть, град ли или волости, да то делити наполю»¹¹. Саме в такий спосіб – як сукупність обох цих половин – слід тлумачити згадку 1387 р. про передачу Скиргайлові «всього Любеча».

Немає жодних підстав уважати, що вже тоді місто входило до складу Київської землі¹². Щоправда, ще Ст.Кучинський указував на переміщення Скиргайла на київський стіл як вірогідний фактор злуки Києва та Любеча¹³. Однак це князеве правління було занадто ефемерним¹⁴, аби мати якісь далекосяжні наслідки, зокрема і для структури Київської землі.

Щоправда відомо, що Любеч фігурує в київській частині такого специфічного джерела, як «Список руських міст далеких та близьких» – літописного реєстру під заголовком «А се имена всем градом руським, далним и ближним»¹⁵. Нині його прийнято датувати 1375–1381 рр. Утім, як показали дослідження, він не відбиває єдиний хронотоп¹⁶. Таким чином, аж ніяк не є перебільшенням твердження О.Андріяшева, що «Список...» (принаймні в його київській частині) «показує більше знання зі стародавньої руської історії, аніж точності історично-географічних даних»¹⁷. Тож покладатися на нього абсолютно контрпродуктивно.

У XV – першій половині XVI ст., безперервно перебуваючи у приватному держанні, Любеч поступово відокремився від решти подніпровських волостей, які зберегли пряму залежність від великого князя литовського. Лише декілька років по смерті Войцеха Монивидовича (1475 р.)¹⁸ тут порядкували намісники Казимира Ягайловича. У цій іпостасі нам відомий дяк віленської великокнязівської канцелярії «менянин» (уродженець Мінська) Василь Любич¹⁹. Уважається, що він започаткував поєднання писарського й намісницького урядів, яке згодом стало традиційним для канцелярії Литовської держави²⁰.

¹¹ Летописи белорусско-литовские. – С.61, 85, 111 та ін.

¹² Не беремо до уваги позицію чернігівського історика І.Кондратьєва, чие дослідження вражає своєю фаховою безпорадністю, бо навіть найвістю деяких пасажів. Наприклад, коли автор констатує, що «Скиргайло Ольгердович був сином великого князя литовського Ольгерда», або намагається реконструювати реалії татарської доби, керуючись топонімією регіону (див.: *Кондратьев И.В.* Любечке старство... – С.27–28, 31). Назву с. Добраянка він «розшифровує» як «добра брянськ», а у згадці 1527 р. про маєтність брянського владика вбачає «реальний кордон Чернігівщини та Брянщини» зламу XIII–XIV ст., не маючи жодного уявлення про існування єдиної Чернігово-Брянської єпископії (див.: Там само. – С.29). Коли ж ідеться про гадану залежність Любеча від Києва в XV ст., маємо фіктивні посилання на М.Грушевського та польський «Словник географічний» (див.: Там само. – С.39, 46). Загалом широке використання автором різноманітних енциклопедій, словників, підручників і науково-популярних опусів зближує його працю з гіршими зразками краєзнавчої літератури.

¹³ *Kuczyński St.M.* Ziemia czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy. – Warszawa, 1936. – С.46–47.

¹⁴ *Русина О.* Студії з історії Києва та Київської землі. – К., 2005. – С.55–57.

¹⁵ Див. найдавніший список пам'ятки: Новгородская Первая летопись старшего и младшего изводов. – Москва; Ленинград, 1950. – С.476.

¹⁶ Докл. див.: *Русина О.* Студії з історії Києва та Київської землі. – С.116–118, 129–130.

¹⁷ *Андріяшев О.* Нарис історії колонізації Переяславської землі до початку XVI в. // Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. – Кн.26. – К., 1931. – С.22.

¹⁸ *Wolff J.* Senatorowie i dygnitarze Wielkiego księstwa Litewskiego: 1386–1795. – Kraków, 1885. – С.34, 300.

¹⁹ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej.* – Т.1. – Zesz.2. – Kraków, 1948. – №372. – С.435–436. Докл. про Василя Любича див.: *Ясінькі А.* Писар вялікага князя Казіміра Васіль Паўлавіч Любiч, як прадстаўнік буйнага зямляўладання XV ст. (Нарыс да гісторыі буйнага зямляўласнасці на Беларусі) // Запіскі аддзела гуманітарных навук БАН. – Кн.8: Працы клясы гісторыі. – Т.3. – Менск, 1929. – С.65–80. На жаль, скрупульозна відтворюючи кар'єру В.Любича, дослідник не міг скористатися згаданим нами документом із «Kodeks dyplomatyczny...». Не мав він у своєму розпорядженні й тексту Московського зводу 1479–1480 рр., де В.Любич фігурує як посол Казимира до Івана III в 1476 р. (див.: Московский летописный свод конца XV в. // ПСРЛ. – Т.25. – Москва; Ленинград, 1949. – С.304).

²⁰ *Груша А.И.* Документальная письменность Великого княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.). – Минск, 2015. – С.316; *Bardach J.* Z praktyki kancelarii litewskiej za Zygmunta I Starego // Prace z dziejów Polski feudalnej. – Warszawa, 1960. – С.333.

«Пан Васько Любич» є адресатом неформального за тональністю послання від його «приятеля» віленського воеводи Олехна Судимонтовича, спричиненого порушенням Любичем прав власності віленських каноніків у Стрешині. Видавці датували документ 1477–1491 рр. (тобто за роками перебування Олехна на посаді), однак ці хронологічні рамки заширокі з огляду на те, що з жовтня 1483 р. Любичем володів виходець із Північно-Східної Русі князь Василь Михайлович Верейський. Додамо до цього два новознайдені документи, дотичні до Любича як любецького державці, що датуються видавцями 1478 і 1481 рр.²¹

Поява Верейського на теренах Литви пов'язана з подіями московського придворного життя. Тут варто нагадати, що володар Московщини Іван III одружувався двічі. Першою його обраницею стала тверська князівна Марія, яка народила йому сина Івана. Званий Молодим, той, зрештою, так і не постарів, пішовши з життя у віці 32 років. Недовгий вік судився і його матері, котра померла (або, як подекували, була отруєна), маючи близько 25 років. Після цього Іван III кілька років залишався удівцем, аж доки не посватався до Софії, племінниці останнього візантійського імператора Константина Палеолога, котра разом із родиною мешкала в Римі.

Після весілля до молодої дружини великого князя московського перейшли всі коштовності її попередниці, і вона, не вагаючись, почала щедро обдаровувати ними своїх родичів, які, утративши батьківщину, перебували у хронічній скруті. Коли ж по дванадцяти роках подружнього життя з «римлянкою», у 1483 р., Іван III захотів – із нагоди появи на світ онука Дмитра – подарувати своїй невістці Олені, дочці молдавського воеводи Стефана Великого й київської князівни Євдокії Олельківни, дорогоцінне «сажене» (розшите самоцвітами вбрання), котре колись належало Марії Тверській, з'ясувалося, що його і сліду немає: Софія, як занотували хроністи, «много истеряла казны великого князя». Частину вона потайки віддала своєму братові, а решту як посаг у 1480 р. отримала від Софії її племінниця Марія Палеолог, коли брала шлюб із князем Василем Михайловичем Верейським, близьким родичем Івана III (батько останнього, Василій II, доводився Михайлові Верейському двоюрідним братом).

Роздратований правитель Московщини звелів відібрати у Верейських Софіїні «подарунки» та схопити їх самих²². Від неминучої опали подружжя врятувала втеча за кордон – до Литви, котра, наче губка, вбирала у себе «відходи» конфліктів, які час від часу спалахували у сусідній державі. Кількома десятиліттями раніше там уже знайшли притулок дві князівські родини – Шем'ячичі та Можайські, що так само належали до московської правлячої династії й доводилися близькими родичами та сусідами Василеві Верейському. Великий князь литовський Казимир щедро наділив утікачів: перші мали від нього Новгород-Сіверський і Рильськ, другі – Стародуб, Гомель, Брянськ. Верейсько-му ж «во отчину» дістався Любеч із кількома дрібними волостями²³.

Варто занотувати, що на час вимушеної еміграції Верейського його родичі цілком обвиклись у Литві. Для нього ж вона так і не стала другою батьківщиною. Відомо, що незабаром після смерті Казимира (1492 р.) він звернувся до сина Івана III – Василя, благаючи, аби той разом зі своєю матір'ю Софією Палеолог посприяв його поверненню додому. У відповідь Василій сповістив: «И мати наша, великая княгиня, да и мы [сами] государю отцу своему, великому князю, о тебе били челом; и отец наш, князь великий, тебя жалуует, хочет твоей службы. И ты бы ко отцу нашему, к великому князю, поехал»²⁴.

²¹ З архівних і бібліотечних зховищачу (XIV–XVII ст.) / Падрахт. Ю.М.Мікульскі // Беларуска даўніна. – Вып.1. – Мінск, 2014. – С.133–135, 138–140.

²² Типографская летопись // ПСРЛ. – Т.24. – Петроград, 1921. – С.202–203.

²³ Русская историческая библиотека (далі – РИБ). – Т.27. – Санкт-Петербург, 1910. – Ст.390–391.

²⁴ Сборник Императорского русского исторического общества (далі – Сб. РИО). – Т.35. – Санкт-Петербург, 1892. – С.82.

Цей лист був надісланий Василеві Верейському у січні 1493 р. Однак князь чомусь не поспішав скористатися монаршою ласкою й офіційно продовжував уважатися зрадником. Зокрема він потрапив до переліку осіб, з якими було категорично заборонено спілкуватися в Литві дочці Івана III Олені, виданій заміж за нового великого князя литовського Александра Казимировича²⁵. Більше того, укладеною на початку 1494 р. московсько-литовською угодою передбачалося, що правитель Литви «не відпускатиме» зі своєї землі Можайських, Шем'ячичів і Верейського, аби не зашкодити своєму союзникові й тестеві²⁶. Це було відповіддю на висловлене раніше прохання Александра, аби «князь великий московский гнев свой им отпустил, а отчин их им поступился»²⁷.

«Отчина» Верейського була конфіскована в його батька за гадану провину сина відразу після втечі останнього до Литви, хоч Іван III і дозволив старому князеві «держать ее за собою до самой смерти». На неї не довелося довго чекати – уже через рік Верейський-батько полишив світ, благаючи Івана III, аби той, принаймні, не чинив кривд його боярам (дослівно: «чтоб мои люди после меня не заплакали»).

Очевидно, що володар Московщини, силою приєднавши до власних земель Верейський уділ, аж ніяк не збирався повертати його законному спадкоємцеві. Мабуть, саме це і вплинуло на подальший перебіг переговорів із Верейським, надавши їм затяжного характеру. Утім улітку 1495 р. в них нібито стався перелом: опальне подружжя погодилося віддати вивезену до Литви «казну». Іван III негайно відгукнувся на цю пропозицію й передав із гінцем Верейському: «Ты бы прислал ко мне список, написав именно, что нам ныне хочешь отдати [из] нашии казнь». При цьому кількість повернутих коштовностей мала визначити масштаби монаршої ласки: «Мы, посмотря по вашему исправлению, и жаловати вас хотим»²⁸.

Як не дивно, після цього листування з московським двором перервалося. З якихось причин Верейський вирішив залишитись у Литві, молодий володар котрої – згаданий вище син Казимира Александр – у квітні 1499 р. підтвердив своїм «листом» його «вічні» права на Любеч та інші маєтності²⁹. За місяць до цього аналогічне підтвердження отримав і Семен Можайський, володіння якого на той час включали Чернігів, Стародуб, Гомель³⁰. Фактично на зламі XV–XVI ст. маєтності московських князів-емігрантів перетворилися на суцільний земельний масив величезної площі, розташований у сусідстві з Російською державою.

Прагнення Івана III утвердити свою владу у цьому регіоні змусило його відмовитися від традиційно ворожої політики стосовно вчорашніх «зрадників» – нащадків найлютіших ворогів його батька Василя II. Він розпочав таємні переговори з князями Семеном Можайським і Василем Шем'ячичем. Ті розуміли, що, володіючи своїми землями як «поживеньем», могли будь-коли їх втратити, натомість перехід на службу до великого князя московського обіцяв їм не тільки збереження нагромаджених вотчин, а й, за сприятливих обставин, примноження їх за рахунок земель, відданих у Литви. Тож у квітні 1500 р. обидва князі «били челом», аби «государь их пожаловал, взял к себе с вотчинами». Іван III зглянувся на їхнє прохання, і практично вся Сіверщина одразу відійшла до складу Московської держави.

²⁵ Там же. – С.168.

²⁶ Там же. – С.127.

²⁷ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею (далі – Акты ЗР). – Т.1. – Санкт-Петербург, 1846. – №114. – С.136.

²⁸ Сб. РИО. – Т.35. – С.211–212. Цікава особа гінця, з яким Верейському було передано зацитовану «верющую грамоту». Це був грек із Венеції Петро Дмитрович, який, вирудившись до Москви, «затримався» у князя Василя Верейського й навіть під час служби в нього одружився. У 1495 р. цей Петро Грек перейшов «під руку» Івана III (див.: Сб. РИО. – Т.35. – С.209–210).

²⁹ РИБ. – Т.27. – Ст.754–757.

³⁰ Там же. – Ст.744–746.

Цікаво, що в контексті всіх цих подій жодного разу не згадано князя Верейського. Більше того, його ім'я назавжди зникає з джерел, тим часом як Семен Можайський уже у серпні 1500 р. виступає в російській документації володарем Любеча³¹. Ці факти неодноразово наштовхували дослідників на припущення, що князь Семен силою здобув Любеч при переході на московську службу. Нам залишається тільки гадати, чи не була для цього спонукую «казна» його родича, яку він намагався привласнити, чи то випереджаючи великого князя московського, чи то, навпаки, виконуючи його волю. У будь-якому разі смерть князя Верейського виглядає надто «вчасною», аби бути природною.

Зрозуміло, що будь-яких претензій на Любеч не визнавали в Литві, де залишилися вдова та дочка Верейського, не виявляючи схильності до «возз'єднання» з московською великокняжою родиною. Що ж до позиції місцевого населення, то, усупереч традиційним уявленням про добровільне входження Сіверщини до складу Росії в 1500 р., воно не раз чинило спротив московським військам. Це, зокрема, засвідчує Типографський літопис, де зафіксовано, що московські воеводи на Сіверщині «многыє грады, и власти, и села поплениша, а людей многых мечю и огневи предаша и иных в плен поведоша». Здобутим силою, серед інших міст, літописець називає Любеч³². Утім його перебування у складі Російської держави не було тривалим: згідно з умовами «вічного миру», укладеного 8 жовтня 1508 р.³³, він повернувся до складу Великого князівства Литовського. Із цим періодом пов'язана певна колізія, спричинена, вочевидь, перебігом московсько-литовської війни 1507–1508 рр.³⁴ Тоді Любечем тимчасово опікувався київський воевода Юрій Михайлович Монтовтович, котрий у неодноразово опублікованому документі від 4 липня 1508 р. (данині київському Микільсько-Пустинському монастирю) фігурує ще і як «державця чернігівський та любецький»³⁵.

З огляду на те, що Любеч відійшов до Литви лише у жовтні 1508 р., а Чернігів так і залишився у складі Росії, це його титулування виглядає суто формальним. До того ж документ може видатися фальсифікатом, якщо зважати на новітню киевознавчу монографію, де термін перебування Юрія Монтовтовича в ранзі київського воеводи обмежується березнем – липнем 1507 р. (11 липня того року він нібито помер)³⁶. Авторка дослідження Н. Білоус беззастережно покладається на авторитет упорядників польського довідника, присвяченого урядовцям Київського й Чернігівського воеводств³⁷, навіть не перевіряючи їхні посилання та дублюючи явні помилки. Такою, без сумніву, слід уважати інформацію про смерть Юрія Монтовтовича в 1507 р., яка ґрунтується на акті з 8-ї книги записів Литовської метрики, де згадується не він, а його покійний батько Михайло (власне, «лист судовый небожчика пана Михаила Монтовтовича»)³⁸. Натомість у тій-таки книзі маємо, зокрема,

³¹ Сб. РИО. – Т.41. – Санкт-Петербург, 1884. – С.318.

³² Типографская летопись. – С.214.

³³ Lietuvos Metrika. – Knyga №8 (далі – LM-8). – Vilnius, 1995. – №80. – P.125–128.

³⁴ Див. її докл. розгляд: *Herbst St. Wojna Moskiewska 1507–1508 // Księga ku czci Oskara Haleckiego*. – Warszawa, 1935. – S.29–54.

³⁵ Акты ЗР. – Т.2. – Санкт-Петербург, 1848. – №38. – С.45; Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – К., 1874. – Отд.3. – №7. – С.11; Архив ЮЗР. – Ч.8. – Т.4. – К., 1907. – С.159.

³⁶ Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII ст.: Миська влада і самоврядування. – К., 2008. – С.278; Кондратьев І.В. Любецьке староство... – С.58.

³⁷ Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII w.: Spisy. – Kórnik, 2002. – №391. – S.66.

³⁸ LM-8. – №222. – P.203. У книзі Н. Білоус документ чомусь подається під №202, і це ще більше заплутує справу. До того ж авторка проігнорувала той досить дивний факт, що впорядники довідника навели дві дати смерті Юрія Монтовтовича (друга – це 1508 р., згідно з «Польським словником біографічним»; так само, до речі, датують його смерть Ю.Вольф і А.Бонецький: *Wolff J. Senatorowie i dygnitarze...* – S.20; *Boniecki A. Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI w.* – Warszawa, 1887. – S.188).

земельне пожалування князеві Федору Корецькому, яке засвідчує, що Юрій Монтовтович був цілком при здоров'ї у червні 1508 р.³⁹

Іншу помилку, пов'язану з Юрієм Монтовтовичем, маємо у праці П.Клепатського, котрий чомусь розцінив згаданий вище акт від 4 липня 1508 р. як позиттивне надання Любеча цьому київському воеводі⁴⁰. Цей «факт» також відтворюється в новітніх виданнях⁴¹.

Насправді після повернення до складу Литви Любеч перейшов у власність дочки Василя Верейського Софії, котра вийшла заміж за пана Ольбрахта Ґаштольда. Подружжя отримало підтвердження на Любеч та інші маєтності Верейського ще в 1505–1506 рр., одразу після смерті вдови князя, – і лише в 1549 р., після того, як слідом за Ґаштольдом пішла із життя Софія Верейська, усі ці землі перейшли до володаря Литви й Польщі Сигізмунда Августу⁴². При цьому Любеч був підпорядкований доволі віддаленому Києву, що доволі природно з огляду на тодішнє перебування Чернігова, з яким місто пов'язувала давньоруська традиція та з яким на початку XVI ст. його силою «об'єднав» Семен Можайський, у складі Московської держави.

Тогочасні кордони Любецького повіту фіксує так званий «Реєстр чернігівських границь», надрукований нами з відтворенням оригінальної фоліації в 1990-х рр.⁴³ Датування цієї документальної пам'ятки 1527 р., запропоноване нами з огляду на текст московсько-литовської перемирної угоди 1526 р. і дипломатичне листування 1527 р., згодом викликало сумніви в білоруського дослідника В.Темушева: мовляв, це датування ґрунтується на опису рославльсько-мстиславського кордону в угоді 1526 р. – «однак і в угоді 1522 р. присутній ідентичний фрагмент тексту»⁴⁴.

Нині, шануючи науковий доробок колеги, який, на жаль, рано пішов із життя, мусимо відзначити, що він не лише підкріпив своє твердження помилковим посиленням (на текст тієї-таки угоди 1526 р.⁴⁵), а й не зауважив спеціально акцентовану нами⁴⁶ різницю між текстами угод 1522 і 1526 рр., що полягає в наявності в останній клаузули про в'язнів, яка звідти перейшла до «Реєстру...».

Занотуємо також цікаві паралелі між «Реєстром...» і пізнішими за часом пам'ятками. Передовсім згадаємо Любецький синодик, «княжа» частина якого закінчується поминанням «князя Иоанна Сонскаго», що його видавець і дослідник джерела Р.Зотов розцінив як «зовсім невідомого». Паралельно він висловив гіпотезу, що ім'я князя було перекручено й замість «Сонскаго» слід читати «Сновскаго»⁴⁷. На нашу ж думку, ідеться про перекручене ім'я князя Івана Сенського, котрий фігурує в «Реєстрі...» як власник половини села Колодчичі (друга половина була «панською», тобто належала панові

³⁹ LM-8. – №330. – Р.266.

⁴⁰ *Клепатский П.Г.* Очерки по истории Киевской земли. – С.271.

⁴¹ Україна – Європа: Хронологія розвитку: 1500–1800 рр. – К., 2010. – С.63.

⁴² *Wolff J.* Książowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – S.549–550; Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве министерства юстиции. – Т.21. – Москва, 1915. – С.452–453, 454, 466.

⁴³ *Русина О.* Із спостережень над «Реєстром чернігівських границь» з 20-х років XVI ст. // Записки Наукового товариства імені Т.Шевченка. – Т.225. – Л., 1993. – С.300–303. Див. також передрук документа, коментар і мапу: *Її ж.* Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – К., 1998. – С.207–216.

⁴⁴ *Темушев В.Н.* Гомельская земля в конце XV – первой половине XVI в.: Территориальные трансформации в пограничном регионе. – Москва, 2009. – С.14–15 (прим.32).

⁴⁵ Насправді текст угоди 1522 р. міститься у «Сборнике Императорского русского исторического общества» на с.637–642, а не на вказаних автором с.744–745. Відома й раніша публікація: Акты ЗР. – Т.2. – №120. – С.148–151.

⁴⁶ *Русина О.* Із спостережень... – С.296 (прим.12); *Її ж.* Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – С.18 (прим.35).

⁴⁷ *Зотов Р.В.* О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время. – Санкт-Петербург, 1892. – С.29, 171.

Ольбрахту Гаштольду)⁴⁸. Між іншим, у спотвореній формі згадано в Любецькому пом'янику й ім'я першого власника Любеча литовської доби – Скиргайла⁴⁹.

До речі, зафіксовані в «Реєстрі...» кордони не були незмінними. Скажімо, згадане тут як порубіжне селище Плохово («половина любецкая и половина черниговская») в опису маєтностей Києво-Печерського монастиря 1554 р. виступає як селище «у Чернигова», подароване обителі Уляною Івашковою (дружиною пана Івашка)⁵⁰.

Чимало суто територіальних реалій простежується й за матеріалами першої половини XVII ст., проаналізованими в монографічному дослідженні П.Кулаковського⁵¹. Синтез цих даних з інформацією раніших за часом джерел дає дослідникам змогу сформувані цілісну картину розвитку Любецького регіону.

REFERENCES

1. Bilous, N. [2008]. *Kyiv naprykintsy XV – u pershii polovyni XVII st.: Miska vlada i samovriaduvannia*. Kyiv: KMA. [in Ukrainian].
2. Grusha, A.I. [2015]. *Dokumentalnaia pismennost Velikogo knyazhestva Litovskogo (konets XIV – perviaia tret' XVI v.)*. Minsk: Belaruskaya navuka. [in Russian].
3. Janas, E. & Kłaczewski, W. [Comps.]. [2002]. *Urządnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII w.: Spisy. Kórnik: Biblioteka Kórnicka*. [in Polish].
4. Kondratiev, I.V. [2014]. *Liubetske starostvo (XVI – seredyna XVII st.)*. Chernihiv. [in Ukrainian].
5. Kulakovskiy, P. [2006]. *Chernihivo-Sivershchyna u skladi Rechi Pospolytoi (1618–1648)*. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
6. Mikulski, Yu.M. [Comp.]. [2014]. Z arkhivnykh i biblijatechnykh skhovichchav (XIV–XVII st.). *Belaruskaya davnina*, 1, 123–184. [in Belorussian].
7. Rusyna, O. [1993]. Iz sposterezhen nad "Reiestrom chernihivskykh hranyts" z 20-kh rr. XVI st. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 225, 293–306. [in Ukrainian].
8. Rusyna, O. [1998]. *Siverska zemlia u skladi Velykoho kniazivstva Lytovskoho*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU. [in Ukrainian].
9. Rusyna, O. [2005]. *Studii z istorii Kyieva ta Kyivskoi zemli*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU. [in Ukrainian].
10. Temushev, V.N. [2009]. *Gomelskaya zemlya v kontse XV – pervoj polovine XVI v.* Moskva: Kvadriga. [in Russian].

Olena Rusyna

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Leading Research Fellow,
Department of History of Ukraine of the Middle Ages and Early Modern Times,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), erusina@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4769-652X>

To the History of Liubech in the Fourteenth – Fifteenth Century

Abstract. The article deals with some controversies in the history of the city of Liubech known since the late 9th century. Under the Lithuanian rule it was kept by a number of private persons including prominent refugee from Muscovite state prince Vasiliy Verejskij. Authoress analyzes some dramatic developments connected with the latter. In her opinion, it was mid-16th century when Liubech came under the direct control of Kyivan governors.

Keywords: Liubech, Kyiv, Chernihiv, Siver Land, Grand Duchy of Lithuania, Verejskie princes.

⁴⁸ Русина О. Из спостережень... – С.302; Її ж. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – С.211; Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – S.456–457.

⁴⁹ Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – С.97.

⁵⁰ Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: Опыт исторического исследования. – Т.І. – К., 1883. – Доп. №2. – С.12. Цікаво, що тут-таки фігурує невідомий за іншими джерелами дарчий «лист кнегини Марья Василеов Михайловича [на] Оленевшу (можливо, Оленевщину? – О.Р.) землю», тобто земельне надання монастирю дружини князя Василя Верейського.

⁵¹ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648). – К., 2006. Див. також: Мицик Ю. Albaruthenica: Студії з історії Білорусі. – Т.2. – К., 2018. – С.46–55.